

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.02.046>
УДК 94(477).091:930+001.891.7

Альберт ВЕНГЕР

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
vengeralbert@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3117-7752>

МИТРОФАН БРЕЧКЕВИЧ І ПІДГОТОВКА ІСТОРИКІВ-МЕДІЄВІСТІВ У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х рр.)

Мета дослідження полягає у вивченні досвіду організації історичної науки в Київському університеті професором М. Бречкевичем. **Методологія** базується на використанні історико-генетичного, біографічного та просопографічного методів, методу узагальнення. **Наукова новизна.** Уперше детально досліджено повоєнну діяльність М. Бречкевича як організатора науки, вивчено біографії його учнів та їхній внесок у розвиток медієвістичних студій у другій половині 1940-х — середині 1950-х рр. **Основні результати дослідження.** Встановлено, що в повоєнній Україні одним із центрів підготовки нового покоління медієвістів став Київський університет, де під керівництвом проф. М. Бречкевича готувалися кандидатські дисертації з історії європейського середньовіччя. У статті висвітлено доробок трьох учнів М. Бречкевича. Проаналізовано обмежену циркуляцію їхніх праць, які належали до «тіньової історіографії» і залишалися поза науковим дискурсом. Пояснюється сутність концепту «тіньової історіографії», який дозволяє описати й інтерпретувати викривлення наукового процесу в радянських умовах, зокрема у сфері медієвістики. Встановлено, що проф. М. Бречкевичу не вдалося створити стабільне середовище академічної традиції за формулою «вчитель — учень» у Київському університеті: його учні після захисту дисертацій реалізовувалися як фахівці в інших вищих навчальних закладах, що підважувало академічну тягість у межах університету.

Цитування: Венгер А. Митрофан Бречкевич і підготовка істориків-медієвістів у Київському університеті (друга половина 1940-х рр.). *Український історичний журнал*. 2026. № 2 (587). С. 46—70. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.02.046>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні медієвістики повоєнної доби в академічних центрах України, визначенні їх ролі й місця в розвитку загальнорадянської медієвістики, становленні взаємовпливів «центр — периферія» в історичній науці.

Ключові слова: *М. Бречкевич, З. Руда, М. Лойберг, О. Цибенко, Київський університет, середні віки, медієвістика, історіографія.*

Дослідження історії української медієвістики має стійку традицію. Одним з основоположників цієї традиції був харківський історик В. Бузескул, який узагальнив здобутки дореволюційної історіографії [1]. Системне вивчення проблем радянської медієвістики розпочалося в другій половині ХХ ст. Важливу роль тут відіграв О. Вайнштейн, який не оминув увагою внесок українських істориків у розвиток загальносоюзної медієвістики [2]. Дослідженню здобутків попередників-медієвістів присвятили свої розвідки харківські історики Л. Калущка та Г. Фрізман [3—5], А. Митряєв [6—8], які були учнями відомого харківського медієвіста М. Пакуля, а отже, продовжували більш ніж столітню традицію медієвістичних студій у Харківському університеті. На сучасному етапі дослідженням історії медієвістики займається С. Лиман [9—11], учень А. Митряєва. В Одесі історію медієвістики вивчають О. Дьомін [12; 13], А. Налівайко [14], П. Майборода [15; 16], В. Чепіженко [17]. Львівські історики С. Козловський [18] та П. Юрейко [19] досліджують становлення та розвиток медієвістики у Львівському університеті; О. Файда вивчає розвиток української візантиністики [20]. Значну увагу історії медієвістики в Київському університеті приділяє М. Рудь [21—24]. Автором статті був підготовлений історіографічний триптих, у якому висвітлені біографії трьох українських медієвістів ХХ ст. — М. Бречкевича, Я. Рубіна та В. Сиротенка [25—27]. Важливим етапом у дослідженні стану медієвістики в незалежній Україні став довідник, складений київським істориком О. Головком, який, окрім того, вивчає біографії та інтелектуальний доробок харківських медієвістів радянської доби [28—30].

Загальною тенденцією у студіюванні історії української медієвістики залишається регіоналізм, суть якого зводиться до вивчення розвитку медієвістики в академічних центрах, які представляють дослідники. Наявність сталої історіографічної традиції не гарантує повного й всеохопного вивчення історії української медієвістики у ХХ ст. — нерозв'язаним залишається цілий комплекс питань: стан медієвістики в міжвоєнну й повоєнну добу, формування, функціонування та трансформація медієвістичних центрів у другій половині ХХ ст. У цій статті досліджено спробу проф. М. Бречкевича сформувавши осередок медієвістики в Київському університеті в другій половині 1940-х рр. Особливістю цього короткого етапу української історіографії є те, що написані та захищені дисертації стали частиною «тіньової історіографії». Під цим поняттям пропонуємо розуміти сукупність праць і дослідницьких практик, що залишалися поза науковим дискурсом, існували на периферії інтелектуального середовища або зберігалися у вигляді неопублікованих матеріалів. Подальше використання цього поняття може виступити аналітичним інструментом для виявлення нових напрямків розвитку історичної науки, розширити розуміння історіографічних процесів.

У статті також вирішується важливе завдання формування історіографічного ресурсу для розширення уявлення про українську історіографію не лише як про дослідження історії України, адже саме так, за окремими винятками [31], найчастіше представляється український історіографічний процес. Цей підхід, що сформувався як у діаспорній [32—34], так і в радянській [35] історичній науці, зберігається і зараз [36; 37].

Медієвістичні центри другої половини 1940-х рр. в УРСР

Репресії 1930-х рр. та Друга світова війна різко підкосили інтелектуальний потенціал України, у тому числі й у сфері медієвістики. Те, що будувалося два попередні десятиліття, якщо не було знищено, то значно постраждало. Університети, як центри підготовки науковців, ще довго не могли оговтатися від втрат як людських, так і матеріальних. Медієвістичні центри повоєнної України були представлені одним або двома дослідниками, які забезпечували викладання відповідних курсів і проведення наукової роботи в цьому напрямі. Один із найбільш потужних центрів був у Харкові, представлений проф. М. Пакулем, якому вдалося забезпечити тяглість досліджень з дореволюційних часів і передати естафету своїм учням — Г. Фрізману, Л. Калущкій, А. Митряєву. Інша його аспірантка, К. Агібалова, відразу після відновлення роботи Харківського університету в 1943 р. була призначена старшою викладачкою історії середніх віків, а згодом завідувачкою кафедри всесвітньої історії (М. Пакуль ще перебував в евакуації), але в 1947 р. вона була звільнена з університету, оскільки «не відповідала вимогам, які стоять перед викладачами університетів»¹. За цим формулюванням була прихована справжня причина звільнення: під час німецької окупації вона викладала історію в одній із сільських шкіл. Проте згодом саме К. Агібалова разом із Г. Донським, ще одним учнем М. Пакуля, написала загальносоюзний шкільний підручник із середньовічної історії.

В Одеському університеті медієвістику як напрям досліджень представляв проф. М. Розенталь, який не був класичним медієвістом, оскільки головним об'єктом його досліджень була біографія Юліана Відступника. Професор завідував кафедрою історії середніх віків, на якій сам і працював. Під час перебування Одеського університету в евакуації М. Розенталь взяв до аспірантури випускницю Київського університету І. Зав'ялову, яка в повоєнні роки почала викладати історію середніх віків в Одеському університеті та захистила дисертацію з історії Англії [38]. Згодом М. Розенталь став жертвою боротьби з космополітизмом і був змушений залишити викладання в Одесі [39].

У Дніпропетровському університеті медієвістичні студії другої половини 1940-х рр. представляв білоруський історик Я. Рубін, автор перших у Білорусі підручників і хрестоматій з історії середніх віків (історії класової боротьби) та низки

¹ Архів Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (далі — АХНУ) Ф. 1. Оп. 5. Спр. 601. Арк. 1—13.

методичних рекомендацій. У фокусі наукових досліджень Я. Рубіна була історія єврейської громади Великого князівства Литовського доби пізнього середньовіччя. На жаль, підготовлений ним рукопис докторської дисертації згорів під час наступу німецьких військ на Мінськ. Після звільнення території України від німців він виявив бажання переїхати з родиною до Дніпропетровська. Окрім нього, у Дніпропетровському університеті за напрямом медієвістики працювала Ф. Гольденберг, яка досліджувала життя і творчий доробок німецького гуманіста Лессінга (історіографія 1940-х рр. відносила цей період до пізнього середньовіччя). Я. Рубін створив в університеті музей світової історії, основою якого стали середньовічні артефакти — цей музей став лабораторією підготовки студентів-медієвістів, спеціалізація яких була відкрита в університеті. Підготовки аспірантів з історії середніх віків не було [26].

Після відновлення роботи Львівського університету активізувалися і медієвістичні студії. Представниками цього напрямку досліджень були І. Шпитковський, Д. Похилевич, Є. Яцкевич. І. Шпитковський займався вивченням спеціальних історичних дисциплін і до приїзду Д. Похилевича викладав історію середніх віків для студентів-істориків, потім вів низку спецкурсів², організував в університеті музей сфрагістики й нумізматики [40]. Як дослідник-науковець він вивчав селянські рухи в Україні у XVIII ст. У 1945 р., на момент прибуття до Львова, Д. Похилевич дописував докторську дисертацію під назвою «Аграрні відносини у Великому князівстві Литовському у XVI—XVIII ст.»³. Є. Яцкевич працював над кандидатською дисертацією з історії відносин Русі та Польщі⁴. У 1948 р. до колективу кафедри доєднався молодий ленінградський історик А. Лозинський, який готував дисертацію «Паризька Ліга (Соціально-політична боротьба в Парижі у період підйому народного руху в кінці 80-х рр. XVI ст.)»⁵.

Після деокупації Києва відновив роботу Київський університет, у тому числі й історичний факультет. У доповідній записці декана історичного факультету на ім'я ректора КДУ ім. Т.Г. Шевченка від 12 серпня 1944 р. зазначалося, що кадрова ситуація на факультеті була складною, бракувало викладачів, штат активно формувався, кількість здобувачів теж була невелика — на всіх курсах разом навчався 121 студент. На кафедрі історії середніх віків працював тільки один викладач — канд. істор. наук, доц. С. Левін, а з нового навчального року починав викладати проф. М. Бречкевич⁶, який щойно повернувся з евакуації та мав досвід викладання середньовічної історії в КДУ ще до німецько-радянської війни. Згодом до роботи на кафедрі доєдналася випускниця Московського університету В. Маркіна.

² Державний архів Львівської області. Ф. Р-19. Оп. 17. Спр. 37. Арк. 1.

³ Там само. Спр. 33. Арк. 2.

⁴ Там само. Спр. 37. Арк. 23 зв.

⁵ Архів Львівського національного університету ім. І.Я. Франка (далі — АЛНУ). Ф. 119. Оп. 10/С. Спр. 7046. Арк. 4 зв.

⁶ Державний архів міста Києва (далі — ДАК). Ф. Р-1240. Оп. 13. Спр. 7. Арк. 1—2.

Митрофан Бречкевич та його академічний досвід

Митрофан Бречкевич належав до унікальної когорти радянських істориків, професорів, які в дореволюційні часи не тільки здобули вищу освіту, але й збудували академічну й викладацьку кар'єру. У 1897—1901 рр. він навчався в Юр'ївському університеті, у вже дорослому віці — на момент вступу йому було 27 років, позаду була духовна семінарія та викладання в навчальних закладах України. У той час в Юр'ївському університеті працював відомий славист А. Ясинський, під керівництвом якого М. Бречкевич розпочав студії зі слов'янської історії. Значний вплив на історика справило наукове відрядження до Німеччини, Франції та Англії, де він мав можливість відвідувати лекції та семінари європейських професорів, користуватися бібліотеками. Як викладач вищої школи історик мав досвід, який здобув у Юр'ївському (1906—1911 рр.) та Казанському (1913—1922 рр.) університетах. Цей період виявився найбільш плідним, саме тоді він написав свої основні праці «Святополк — князь Поморський» [42], «Перші поморські монастирі» [42] та інші. У Казані він розкрив себе як організатор науки: створив кабінет історії середніх віків, видавав збірники документів для роботи студентів на семінарських заняттях, провадив семінар з техніки наукового дослідження. Для подальшої підготовки до захисту дисертацій і здобуття наукових звань залишив в університеті трьох аспірантів: В. Дитякіна, Н. Терновського та В. Семенова [27, с. 35], які згодом успішно заявили про себе в радянській історіографії. У 1923 р. історик переїхав до Катеринослава, де викладав історію середніх віків в Інституті народної освіти, виступив ініціатором відкриття при науково-дослідній кафедрі українознавства секції всевітньої історії, яку сам і очолив, керував роботою аспірантів і проводив наукові дослідження. На початку 1930-х рр. став жертвою боротьби з дореволюційною професурою, був звинувачений у тому, що не освоїв марксистську методологію, унаслідок чого звільнений. Цей драматичний, на перший погляд, епізод фактично врятував йому життя, адже більшість професорів, які залишилися в Дніпропетровську, згодом стали жертвами репресій. Історик переїхав до Криму, де в період розгулу сталінських репресій працював екскурсоводом і збирав матеріали з теми «Оборона Малахова кургану в 1854—1855 рр.». Щоб уникнути критики й можливих переслідувань за свою дореволюційну кар'єру, Бречкевич обрав стратегію адаптації до радянських умов: уже в пенсійному віці почав здобувати радянську освіту, вивчав основи марксизму в Сімферопольському інституті масового заочного навчання за спеціальністю «Ленінізм». Це свідчить про те, що Бречкевич не планував залишатися екскурсоводом, а мав амбіції повернутися до роботи у вищій школі. Зрештою так і сталося. У 1938 р. він переїхав до Києва, де в педагогічному інституті викладав історію середніх віків, паралельно навчався в Київському університеті марксизму-ленінізму, який закінчив у 1941 р. — на той момент професору виповнився 71 рік. Під час війни та німецької окупації України перебував в евакуації, викладав у Сталінграді та Бірську [27, с. 92—93]. Отже, обрана М. Бречкевичем стратегія виявилася цілком життєздатною.

Митрофан Бречкевич — організатор досліджень з історії середніх віків у другій половині 1940-х рр.

Попри поважний вік (74 роки) та страшні наслідки Другої світової війни для його родини — два сини загинуло на фронті, а донька була скалічена нацистами [43, с. 100—107] — історик зберіг надзвичайну працездатність та активність. Він доопрацьовував докторську дисертацію, взяв на себе нелегкі адміністративні обов'язки завідувача кафедри. Скоріше за все, М. Бречкевич усвідомлював той факт, що історія середніх віків як окрема галузь досліджень у КДУ та Україні в цілому є надзвичайно вразливою, насамперед, через відсутність достатньої кількості спеціалістів. Отже, одним із завдань, яке він поставив перед собою, була підготовка молодих медієвістів. Про цей намір говорить той факт, що професор відразу почав набирати аспірантів. Невдовзі виявилася серйозна проблема — брак базових знань зі спеціальності (середньовічна історія) в аспірантів. Вчений зазначав, що частина аспірантів знає історію середньовіччя гірше за студентів-відмінників, тому загальну підготовку до аспірантури вважав незадовільною і виступав за її зміну. Історик пропонував приймати до аспірантури лише тих, хто відмінно опанував пропедевтичні дисципліни та свою спеціалізацію. Для цього необхідно було вести селекцію студентів з 1—2 курсів, коли вивчається стародавня та середньовічна історія, з'ясувати, чи готові студенти до наукової роботи, і розпочинати підготовку до аспірантури, адже саме такі здобувачі, на думку вченого, з першого місяця перебування в аспірантурі могли б взятися за дослідження, а не витратити час на вивчення курсу історії середніх віків⁷. Лабораторією, де можна було б випробувати студентів на академічну придатність, став науковий студентський гурток з історії середніх віків. Гурток тримався на інтересі студентів до середньовічної історії, хоча інформаційних ресурсів для його якісної роботи відсутньо бракувало. У 1946 р. М. Бречкевич скаржився, що незадовільними були справи з наочністю та бібліотекою. У протоколах кафедри відзначалося, що всі дослідники історії середніх віків — від професора до студента — перебувають у найбільш скрутних умовах, якщо порівнювати з іншими. Це пояснювалося відсутністю книг, карт, спеціалізованих кабінетів⁸. Попри це саме гурток у повоєнні роки став осередком формування потенціалу майбутніх медієвістів.

Серед гуртківців розгорталися справжні драми, пов'язані зі студентськими пошуками істини, які розбивалися об скелі бездушного всепоглинального тоталітарного режиму. Це стосувалось інтерпретації окремих історичних явищ, яка не вкладалася в рамки марксистсько-ленінсько-сталінської методології. Показовою стала ситуація, яка розігралася довкола двох студентів історичного факультету — членів наукового гуртка з історії середніх віків В. Шляпентоха та В. Конторовича. На засіданні гуртка вони озвучили свою теорію про те, що феодалізм з'явився не внаслідок розвитку продуктивних сил, як стверджувала офіційна історіографія, а через динаміку розвитку зброї. Ця теорія імпонувала й іншому члену гуртка —

⁷ ДАК. Ф. Р-1246. Оп. 13. Спр. 112. Арк. 4.

⁸ Там само. Спр. 64. Арк. 3.

аспіранту М. Лойбергу. Невідомо, як пройшло обговорення доповіді на засіданні гуртка і як на цю ідею відреагував проф. М. Бречкевич, але згодом у протоколах засідань кафедри з'явилися записи про недоліки в роботі гуртка, а М. Бречкевич виправдовувався, визнавав, що припустився помилки, дозволивши В. Шляпентоху й В. Конторовичу прочитати доповідь без попереднього узгодження з ним⁹. Очевидно, що інтелектуальна інтерпретація зародження феодалізму молодими істориками не спричинила б негативної реакції за відсутності ідеологічного контролю за історичною наукою, коли найменший відступ від догми трактувався як суттєва хиба й передбачав серйозні наслідки для «відступника». Насамперед це стосувалося історії України, але не оминувало й всесвітню історію. Тези, озвучені на засіданні гуртка, вочевидь дійшли до керівництва (як мінімум) факультету, що й спричинило винесення питання на засідання кафедри та змусило М. Бречкевича виправдовуватися за свою недбалість. Після цього випадку професор застерігав: «[...] у лекціях, консультаціях, у семінарських заняттях, у тематиці студентських робіт, у керівництві студентським науковим гуртком викладач повинен бути бездоганим не лише сам у своїх висловах, але й оберігати молодь від можливих відхилень»¹⁰.

Не знайшовши підтримки в керівника гуртка, київські студенти поїхали «шукати правди» до академічних авторитетів у Москві. Спочатку вони зустрілися з О. Неусихінім і С. Юшковим, які не зацікавились ані молодими колегами, ані їхньою теорією. А от С. Мішулін був підкреслено незадоволений та роздратований їхнім візитом і питаннями. Причина могла полягати в тому, що молоді люди, озвучуючи свої ідеї, апелювали до його давньої, у своїй суті антимарксистської теорії про те, що в античності єдиною галуззю, де відбувався серйозний прогрес, було зброярство. С. Мішулін посварив студентів за те, що в навчальний час приїхали до Москви й прогулювали лекції в університеті. Як зауважував пізніше В. Шляпентох, вони мали бути вдячними С. Мішуліну хоча б за те, що той не написав на них донос у Київ [44, с. 100—101].

Відкрито ця теорія більше не обговорювалася, проте її сліди можна знайти в дисертаційному дослідженні М. Лойберга [45], а під час «відлиги» В. Шляпентох та М. Лойберг озвучували її на академічних майданчиках СРСР [46] та отримали позитивні відгуки, зокрема від А. Гуревича [47, с. 61—62], підготували розлогу статтю з цієї теми для публікації в центральному радянському філософському журналі — в історичні журнали подати матеріал дослідники так і не наважилися. В останній момент стаття була знята з друку. Зараз складно однозначно стверджувати, що саме стало причиною, можливо, дискусійні положення теорії вирішили не виносити на суд академічної спільноти. В. Шляпентох пояснював ситуацію політичними змінами в країні (до влади прийшов Л. Брежнев) [44, с. 101].

Отже, наступним етапом у підготовці фахових медієвістів була аспірантура. Починаючи з середини 1940-х рр. під керівництвом М. Бречкевича працювало троє аспірантів: Зінаїда Руда, Михайло Лойберг, Ольга Цибенко, які згодом мали

⁹ Там само. Спр. 112. Арк. 3—3 зв.

¹⁰ Там само. Арк. 9 зв.

замінити його на науковій та педагогічній ниві. Основна вимога М. Бречкевича до майбутніх медієвістів — знання іноземних мов і латини — була надзвичайно високою для тих, хто закінчив університет у повоєнні роки, адже всі аспіранти зовсім нещодавно пережили труднощі війни та окупації, тому мали пробіли в знаннях через вимушену перерву в здобутті освіти, а студювання іноземних мов припадало саме на роки навчання в університеті.

Колективний портрет аспірантів. Зінаїда Руда народилася 1919 р. у с. Буда-Товстолісова Корюківського району Чернігівської області в родині інженера, мати була селянкою. Середню школу закінчила в м. Краматорськ. У 1937 р. вступила на історичний факультет Київського державного університету. У роки окупації мешкала в селі, де їй запропонували вчителювати, проте вона відмовилась і до 1943 р. працювала в сільському господарстві. Після завершення німецької окупації деякий час викладала в школі історію та географію, а в 1944 р. повернулася до навчання в університеті. Після завершення навчання 1945 р. була направлена викладати історію стародавнього світу до Слов'янського педагогічного інституту, того ж року вступила до аспірантури¹¹. Вона добре знала латину, французьку та німецьку мови, що стало однією з причин, чому М. Бречкевич залишив її в аспірантурі¹².

Ольга Цибенко народилася у 1921 р. у м. Бориспіль Київської області в робітничій родині. У 1938 р. вступила до Київського педагогічного інституту, де освоювала фах вчителя історії. До початку німецько-радянської війни закінчила два курси¹³. Скоріше за все, знайомство з М. Бречкевичем відбулося саме в педагогічному інституті, де він викладав середньовічну історію. Під час німецької окупації працювала на різних роботах (прибиральницею, обліковцем та ін.), деякий час вчителювала. Після завершення німецької окупації відновилася в інституті й продовжила навчання з третього курсу. Закінчила інститут у 1946 р.¹⁴ Після завершення навчання Ольга вступила до аспірантури Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Спочатку навчалася на кафедрі логіки під керівництвом С. Москаленко, а згодом перевелася на кафедру історії середніх віків під керівництвом проф. М. Бречкевича.

Михайло Лойберг народився 1923 р. у м. Катеринослав (нині Дніпро) у родині службовця. Батько активно просувався кар'єрними сходами, обіймав високі державні посади. У 1930—1934 рр. родина мешкала в Харкові, столиці радянської України, після перенесення столиці до Києва — переїхала туди. З початком німецько-радянської війни юнака призвали до армії. Під час боїв за Харків був поранений та евакуйований у тил. Через поранення отримав III групу інвалідності та був демобілізований¹⁵. У 1943—1944 рр. мешкав у Москві, де працював його батько, всту-

¹¹ ДАК. Ф. Р.1246. Оп. 4. Спр. 46. Арк. 7.

¹² Там само. Арк. 2 зв.

¹³ Архів Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка (далі — АКНУ). Спр. 48 (у використаних справах АКНУ відсутня нумерація аркушів).

¹⁴ Там само.

¹⁵ Державний архів Харківської області (далі — ДАХО) Ф. Р-6452. Оп. 4. Спр. 1023. Арк. 29 зв. — 30 зв.

пив на історичний факультет Московського університету. Згодом батька Михайла перевели на роботу до Києва, де він обійняв посаду заступника міністра заготівлі. Переїхавши до України, юнак продовжив навчання на другому курсі історичного факультету Київського університету¹⁶. Тут він проявив себе як здібний студент: навчався на «відмінно», засвоїв за один рік програму двох курсів, у 1946 р. закінчив університет та вступив до аспірантури¹⁷, де під керівництвом проф. М. Бречкевича розробляв тему «Хроніка Мартіна Галла як джерело давньої історії Польщі».

Навчання в аспірантурі та робота над дисертаціями. Аспіранти під час навчання освоювали загальні предмети та іноземні мови. На наукового керівника покладалося завдання контролювати освоєння спеціальних тем за спеціальністю, у нашому випадку — середньовічної історії, а у випадку з М. Лойбергом ще й історії західних і південних слов'ян. Контроль за вивченням тем покладался на М. Бречкевича. Окрім того, М. Бречкевич контролював рівень латинської мови в аспірантів — він вочевидь вважав, що справжній медієвіст повинен знати латину. У цьому відчувався вплив дореволюційної вищої освіти, де значну увагу приділяли вивченню класичних мов і дослідник історії середньовіччя мав володіти латиною за замовчуванням. Натомість в інститутах народної освіти, а згодом у радянських університетах на історичних факультетах та відділеннях класичні мови фактично не вивчалися на тому рівні, який дозволяв би вільно читати тексти. Багато з тих, хто розпочинав дослідження в області медієвістики, не знали латини. Ба більше, латинська мова була відсутня у переліку кандидатських мінімумів для аспірантів-медієвістів. Під час аналітичного огляду здобутків аспірантів проф. М. Бречкевич кожного разу підкреслював, що аспірант опрацьовує джерела латинською мовою¹⁸. Коли на кафедрі з'явилася молода викладачка В. Маркіна, випускниця аспірантури кафедри історії середніх віків Московського університету, виявилось, що її знання латини були поверховими й М. Бречкевич, як керівник кафедри, вимагав, щоб остання вільно, без словника читала латиною Салічну правду, «Життя Карла Великого», «Записки про галльську війну» та ін. У січні 1948 р. В. Маркіна зобов'язалася до 15 вересня 1948 р. вільно читати латиною. Перевірку вмінь М. Бречкевич залишив за собою¹⁹. Щоправда, у протоколах засідань кафедри не виявлено інформації щодо результатів вивчення латинської мови В. Маркіною.

Розпочавши роботу над дисертацією, молоді дослідники зіткнулися з ключовим викликом провінційних медієвістів — брак джерел і літератури. На той час в СРСР склався усталений алгоритм розв'язання цієї проблеми. Оскільки ані фінансової, ані юридичної можливості виїхати за межі СРСР не було, провінційні дослідники вирушали до двох найбільших академічних центрів — Москви та Ленінграда, де могли працювати з наявними в книгозбірнях джерелами й літературою. Перебування в Москві чи Ленінграді давало ще один бонус — можливість

¹⁶ Там само. Арк. 31.

¹⁷ ДАК. Ф. Р-1246. Оп. 1. Спр. 255. Арк. 6.

¹⁸ Там само. Оп. 13. Спр. 197. Арк. 31; Там само. Оп. 4. Спр. 46. Арк. 3; АКНУ. Спр. 48.

¹⁹ ДАК. Ф. Р-1246. Оп. 13. Спр. 112. Арк. 8 зв. — 9.

налагодити контакти зі столичними фахівцями з досліджуваної теми. Ця ситуація наочно демонструвала поляризацію радянської науки за принципом «центр — периферія». Так, Зінаїда Руда, вступивши до аспірантури, почала працювати над дисертацією на тему «Виробництво та виробники у Франкській державі при Каролінгах» у 1947 р. та отримала відрядження до Москви²⁰, яке принесло позитивні результати. По-перше, вона проконсультувалася стосовно дослідження з провідним радянським дослідником середньовічної історії проф. О. Неусихіним, який рекомендував змінити тему дослідження та вивчати варварські правди: Салічну, Репуарську, Баварську, Саксонську, Алеманську та Едикт Ротарі²¹. По-друге, вона почала опрацьовувати джерела й літературу. Рекомендації О. Неусихіна, найімовірніше, були пов'язані з тим, що за рік до цього він на основі перелічених вище варварських правд захистив дисертацію [48]. У 1948 р. аспірантка знову працювала у книгозбірнях Москви, але через великий обсяг роботи відрядження за власні кошти затягнулося на декілька місяців²². Зрештою, аспірантка провела в Москві більш ніж пів року, коштів на життя у столиці катастрофічно бракувало, тож вона була змушена ночувати за межами столиці на станції Рязанської залізниці, а вдень повертатися назад і працювати в бібліотеках²³.

З такою ж проблемою зіткнувся і М. Лойберг. Наявні в бібліотеках у відкритому доступі книги й журнали не давали можливості серйозно працювати над темою. Оскільки М. Лойберг готував дисертацію, він отримав дозвіл користуватися фондами обмеженого доступу книгозбірні АН УРСР — іноземної історичної літератури, що вийшла після 1917 р., та радянської історичної літератури (періодики) 1917—1940 рр.²⁴ Зрештою, опрацювання цих фондів не задовольнило дослідника й він попросив про відрядження до Москви — для роботи в бібліотеках і для узгодження своєї наукової теми в нещодавно відкритому Інституті слов'янознавства АН СРСР. У листопаді 1948 р. аспірант працював у бібліотеках Москви та консультувався щодо своєї дисертації з І. Міллером, який спеціалізувався на російсько-польських зв'язках, щоправда, пізнішого періоду²⁵.

Ольга Цибенко над дисертацією працювала в Києві, адже під час навчання в аспірантурі була вагітна й народила дитину, яка часто хворіла, тож довготривалі відлучення молодого мами були неможливими.

Наукові результати роботи аспірантів та поповнення «тіньової історіографії». Дисертація З. Рудої торкалася проблем общини в давніх германців і мала свою історіографічну традицію, у тому числі й радянську. У 1920-х рр. доіндустріальна історія була на маргінесі зацікавлень радянських істориків і в цій царині зберігали свої позиції історики з дореволюційним досвідом, насамперед Д. Петрушевський, який критикував общинну теорію [49]. На цьому етапі його бачення розділяв О. Неуси-

²⁰ Там само. Арк. 1.

²¹ Там само. Арк. 5 зв.

²² Там само. Арк. 17—17 зв.

²³ Там само. Спр. 197. Арк. 5 зв.

²⁴ АКНУ. Спр. 543.

²⁵ Там само.

хін, який підтримав певні погляди А. Допша [50]. Після остаточного закріплення гегемонії марксистської методології альтернативні погляди на общинну теорію перестали озвучуватися. У радянській історіографії 1930-х рр. активно розвивалась ідея Ф. Енгельса про те, що окремі суспільства можуть обійти рабовласницьку стадію розвитку при переході до феодалізму [51]. Результати багатолітньої роботи радянських істориків завершилися оформленням фундаментальних монографій, які визначили позицію радянської історіографії з цього питання на кілька десятиліть [52; 53]. Теза Ф. Енгельса про «аграрний комунізм» міцно закріпилася в гуманітаристиці та засадничо протистояла ідеї про вічність приватної власності та наявний у людства досвід життя при комунізмі. Основним противником тези про «аграрний комунізм» був відомий історик Фюстель де Куланж [54]. Власне проти ідей останніх і були спрямовані зусилля радянської дискусійно-войовничої історіографії, у тому числі й праця З. Рудої. Якщо порівнювати з опонентами, дисертація З. Рудої поступалася за кількістю залучених джерел, які б дозволили верифікувати тези, озвучені у правдах. Керівник роботи проф. М. Бречкевич укотре відзначав, що цінності дослідженню додає те, що авторка вивчала джерела мовою оригіналу²⁶ — володіння латиною важило для М. Бречкевича більше за факт написання тексту дисертації.

Дослідниця ставила за мету вивчення питання общинного землеволодіння у салічних франків, алеманів, баварів та лангобардів, спираючись на перші відомі писемні пам'ятки — правди. Для аналізу були обрані правди, що зазнали найменшого римського впливу. З дослідницького поля були виключені англо-саксонські правди, які містили фрагментарні свідчення про общину, та Вестготська правда, на яку сильно вплинули римські традиції. З одного боку, наявність общинного ладу подавалась як доконаний факт, а з іншого — дисертантка полемізувала із західними істориками, які дотримувались інших поглядів. Отже, для дисертації характерний дискусійний стиль. Науковиця диспутувала з тогочасною німецькою історіографією, представників якої традиційно для того часу звинувачувала у прихильності до фашизму та маркувала як «псевдонауковців фальсифікаторів історії», які йдуть на перекручування та підробку джерел, аби довести, що в прадавніх германців не було аграрного комунізму.

Робота складалася зі вступу, історіографічного огляду, трьох розділів і висновків. В історіографічному огляді традиційно для наукових праць того часу висвітлено погляди на досліджуване питання класиків марксизму-ленінізму, а також окреслено етапи розвитку общинної теорії. Перший розділ присвячено Салічній правді. Дослідниця відзначила, що у франкських віллах виявилися надзвичайно живучими родинні зв'язки. З. Руда стверджувала, що доказом існування общини у франків є розділ Салічної правди про переселенців, у якому йдеться про колективну відповідальність. У другому розділі аналізувались Алеманська та Баварська правди. В Алеманській правді науковиця знайшла докази існування домової общини та общини-марки. У третьому розділі аспірантка розглядала Едикт Ротарі, відповідно до якого лангобарди розселилися родовими групами, утворюючи села. Підтвердженням іс-

²⁶ ДАК. Ф. Р-1246. Оп. 4. Спр. 46. Арк. 3.

нування общини, на думку дослідниці, була наявність спільного випасу для худоби. Паралельно існувала й родова комуна. З метою встановлення суб'єкта володіння були проаналізовані родинні зв'язки мешканців села та техніка господарювання²⁷.

Дослідниця відзначала, що на основі статей Салічної правди можна стверджувати, що мешканці вілли були вільними. Підтвердженням домінування общинного укладу життя авторка вважала той факт, що той самий злочин проти майна особи й проти вілли передбачалися різні покарання. Ще одне свідчення існування общини авторка вбачала в нормі про заборону «чужинцю» поселятись у віллі без згоди всіх мешканців. Таким чином, власність на будинок і двір вільного франка підпорядковувалася волі всієї вілли, без дозволу якої не можна було поселити у власному будинку «чужинця», а за порушення цього порядку передбачався штраф. Цей факт науковиця вважала вирішальним доказом наявності общини у франків, попри те, що саме до нього апелював і Фюстель де Куланж, доводячи відсутність общини у франків²⁸. Відсутність у Салічній правді окремого терміна для позначення приватної власності на землю інтерпретувалась як доказ існування спільного — общинного — володіння. Фактично робота зводилася до ілюстрування тез Ф. Енгельса з цього питання.

Історикиня стверджувала, що вілли алеманів були селами, а не окремими поселеннями (помістями), як вважала західна історіографія — на це вказувала значна відстань від вілли до поля. З. Руда зауважувала, що якби алемани жили в помістях, то поля були б поруч²⁹. Тезу Інами-Штернегга про розселення баварців невеликими групами вважала помилковою і наполягала, що останні мешкали селами — такий висновок ґрунтувався на тому, що родини брали воду з одного колодязя.

Ведучи мову про лангобардів, історикиня стверджувала, що форма їхнього об'єднання «фара» («fara»), згадана в Едикті Ротарі, найімовірніше, позначає кровно-родинні групи. Доказом існування общини в лангобардів, на її думку, був факт наявності спільних випасів, згадки про природне право користуватися лісами, звичаї ведення полювання та вирішення межових суперечностей³⁰. Дослідниця зазначала, що в Едикті Ротарі вказувалося на існування не родової общини, а домової комуни³¹. Основний висновок роботи З. Рудої зводився до того, що для досліджуваного варварського суспільства характерним був перехід від родової общини до сусідської при збереженні домових общин (великих родин із трьох поколінь).

Робота З. Рудої залишилася непоміченою, як і більшість робіт, написаних за межами радянських академічних центрів, та поповнила «тіньову історіографію» [55]. Навіть її офіційний опонент О. Неусихін у своїх подальших дослідженнях, які стосувалися цієї теми, не посилався на неї. Винятком стала узагальнювальна історіографічна праця Л. Вайнштейна, у якій автор, даючи високу оцінку роботам О. Неусихіна, у примітках згадував, що до блискуче розроблених ним тем

²⁷ Там само. Арк. 24—24.

²⁸ Там само. Арк. 27.

²⁹ Там само. Арк. 29.

³⁰ Там само. Арк. 32.

³¹ Там само. Арк. 33.

тяглися і молоді дослідники, зокрема З. Руда. Він дав коротку характеристику автореферату дисертації, відзначивши, що це не більше ніж спроба систематизувати матеріали правд та ілюструвати вчення Енгельса про марку [2, с. 112].

У дисертації Михайла Лойберга простежувався значний ідеологічний вплив, адже після завершення Другої світової війни в СРСР проблеми слов'янської історії набули особливої актуальності, оскільки до соціалістичного табору потрапили західно- й південнослов'янські країни, історія яких також стала предметом прямого політичного зацікавлення. Якщо раніше радянська історіографія маркувала ці країни як мінімум недружніми до СРСР, то тепер риторика змінювалася і необхідно було підсвічувати значну спільність історичних доль, «прадавнє тяжіння» слов'янських народів до народу російського, уособленням якого був тогочасний СРСР. Основна академічна відповідальність за вирішення цього завдання спочатку покладалася на сектор слов'янознавства Інституту історії Академії наук СРСР, який у роки війни, як зазначав його керівник В. Пічета, займався популяризацією історії слов'ян [56, с. 153]. Згодом було створено Інститут слов'янознавства, який очолив академік Б. Греков. Основні завдання інституту зводилися до вивчення революційних рухів, утворення слов'янських держав на початку ХХ ст., ключовим питанням слов'янського середньовіччя визначалися проблеми вивчення гуситського руху [57]. Професор М. Бречкевич цілковито в дусі часу визначав актуальність дисертації свого аспіранта М. Лойберга, стверджуючи, що її основне завдання — «дати марксистську версію історії виникнення Польщі, яка завдяки мудрій політиці Сталіна вперше за довгий час стала дружньою до СРСР»³².

Дисертація, подана до захисту, мала назву «Перша польська хроніка — важливе джерело з історії утворення польської держави» [45]. Концептуально ця робота була частиною великої історіографічної дискусії, яка тривала кількасот років і стосувалася встановлення національної належності автора хроніки. На сьогодні це питання ще остаточно не розв'язано, оскільки його вивчення базується лише на тексті хроніки, тому історики намагаються встановити походження автора за описом подій або ландшафтів у тій чи іншій країні тощо. В історіографії існує кілька теорій походження автора хроніки: провансальська, фламандська, італійська, угорська. У своїй роботі М. Лойберг розвивав польську теорію, доводячи, що хроніст за національністю був поляком, а перша хроніка з історії Польщі — це самодостатнє явище польської середньовічної історіографії без західних впливів.

Перший розділ дисертації мав назву «Космополітичні збочення дворянсько-буржуазної історіографії в питанні про першу польську хроніку та її безсилля розв'язати цю проблему». У ньому автор розглядав залучення досліджуваної хроніки до польського історієписання середньовічної доби, коли вона перетворилася на одне з важливих джерел ранньосередньовічної Польщі — починаючи з текстів Кодлубка та Яна Длугоша, Мартіна Кромера. Використання пізнішою польською історіографією імені автора хроніки як Галл Анонім автор уважав недопустимим, адже це формувало хибне уявлення про походження автора хроніки як про гал-

³² АКТУ. Спр. 543.

ла, а не поляка. М. Лойберг пропонував використовувати назву «Перша польська хроніка». Саме в традиційній назві історик убачав космополітичні підходи буржуазної історіографії, яка, на його думку, принижувала здобутки польського народу та його культури, адже відмовляла полякам у власному середньовічному історієписанні. Водночас історик розумів, що вже існує історіографічна традиція (зокрема традиція посилянь), тому як альтернативу пропонував використовувати суто технічну назву «Хроніка Галла» [45, с. 26].

Другий розділ дисертації мав назву «Що являє собою Перша польська хроніка і що нам відомо про її автора». Основне завдання М. Лойберга — показати неспроможність тверджень, що в основу хроніки лягли західні впливи. Історик зазначав: «Походження хроніки говорить про інше. Воно говорить про те, що перша польська хроніка зазвучить на повний голос та розкриє всю глибину свого змісту лише на тлі сучасної російської історичної літератури. Невипадково руський літопис давав нам ключ до розкриття соціального змісту польської хроніки! Тепер, коли викриті обставини, що зумовили початок польської хронікальної літератури, очевидно є її повна схожість з умовами походження руського літописання» [45, с. 326—327].

Уся дисертація написана в полемічному дусі: автор дискутував і «викривав», як правило, польських істориків у їх «оманливому об'єктивізмі», «прислужливості перед панівними класами» тощо. Під історіографічну критику М. Лойберга потрапили німецькі історики, які, на його погляд, неправильно сприймали й позиціонували тогочасну Польщу як відсталу країну. Водночас радянський історик робив те ж саме, але, можливо, у менш агресивній формі: дослідник планомірно формував образ Польщі як периферійного світу Русі, використовуючи тезу хроніста про те, що про Польщу знали за кордоном лише завдяки купцям, які проходили через неї з товарами на Русь. Сюди ж додавав факти про те, що археологи знаходять масовий імпорт ремісничої продукції з Русі до Польщі, тоді як польського експорту виявлено не було [45, с. 153—154]. Історик просував тези радянської історіографії про те, що походи польських правителів на Київ сприяли поширенню впливу вищої матеріальної та духовної культури Русі на польську державу, порівнюючи їх з походами руських князів на Візантію, які культурно збагачували Русь.

У підрозділі «Класові витоки ідеології автора Першої польської хроніки» зазначено, що суть польської держави часів Болеслава Хороброго визначали війни, захоплення рабів, здобичі та їх розподіл, що сприяло розвитку військового сегменту в суспільстві, і саме цей сегмент форсував феодалізацію. Учений украї обережно озвучував тези, раніше обговорені з І. Конторовичем і В. Шляпентохом про те, що військова справа сприяла феодалізації суспільства [45, с. 278].

В останньому розділі — «Походження, характер та значення Першої польської хроніки як важливого історичного джерела» — М. Лойберг намагався виконати одне з ключових завдань своєї дисертації: довести, що автор хроніки є поляком. Аргументи на користь західного походження автора хроніки М. Лойберг рідше відкидав, вважаючи їх слабкими. Слова хроніста «*exubet peregrinus*» («чужинець панує») та «*patria at parentes*» («батьківщина й батьки»), на підставі яких дехто з учених обґрунтовував його іноземне походження, були, на думку ди-

сержанта, неправильно інтерпретовані. Він пропонував власне пояснення та наводив аргументи на користь своєї гіпотези: латинське слово «*patria*» в середньовіччі часто вживали в значенні «земля», «країна», а слово «*parentes*», на його думку, вказувало на впливовий рід Авданьків, оскільки інших знатних родичів у хроніста не було. Відповідно, висноував дослідник, словосполучення «*patria at parentes*» — це частина польських земель, де владарювали Авданьки, а не західна країна [45, с. 318]. Те, що хронікер називав себе «*exul*» — «вигнанець», М. Лойберг інтерпретував як факт насильницького чи добровільного перебування в монастирі після розгрому його покровителів. Слово «*regrinus*» пропонував розуміти не в класичному значенні — «іноземець», а як «недосвідчений, необізнаний» [45, с. 320]. Ще одним аргументом на користь польського походження автора історик уважав значну кількість полонізмів у його тексті, зокрема польських висловів, перекладених латиною, наприклад, «*Rege itaque Boleszlavo interhomines exeunte*» («піти поміж людьми»), на думку дослідника, є калькою польського вислову «*z spomiędzy ludzi zejść*» («піти з життя») [45, с. 322].

Ідеї, що їх висунув М. Лойбергу своїй дисертації, не знайшли відгуку в радянській історіографії, не говорячи вже про польську. Причина цього досить проста: після захисту текст дисертації відправився на полиці архіву. Відсутність публікацій за темою дисертації була однією з ключових причин формування в СРСР «тіньової історіографії». За кілька років після захисту дисертації київського історика в Москві вийшов тритомник з історії Польщі [58], перший том якої був присвячений феодальній добі. Невдовзі один із її авторів, московський історик В. Королюк, видав монографію з історії давньопольської держави [59], у якій інтелектуальний доробок М. Лойберга був повністю проігнорований. Складно сказати, що було первинним — чи незнання про роботу М. Лойберга, чи реакція на його арешт та ув'язнення (у 1951 р. історика заарештували за політичним звинуваченням). Враховуючи той факт, що співавтором В. Королюка був І. Міллер, який свого часу консульгував М. Лойберга щодо дисертації, версія про необізнаність В. Королюка з доробком київського історика виглядає маловірогідною. У своїй монографії В. Королюк про походження польського хроніста зазначив наступне: «За суцільного та систематичного вивчення хроніки так званого Аноніма Галла, першого написаного в Польщі (близько 1113—1116 рр.) історичного твору, автор якого хоч і не був, зважаючи на все, поляком, але був чудово обізнаний у польських справах...» [49, с. 5]. У 1961 р. за редакцією В. Королюка вийшов російський переклад хроніки, переклад та вступну статтю до якої підготувала Л. Попова. Вона зазначала, що з наявної в хроніці інформації про національність автора складно зробити однозначний висновок [60]. І знову дослідники хроніки не згадують ім'я М. Лойберга та його концепцію. Згодом радянська історіографія відзначала, що хроніка виражала ідеї національної самосвідомості поляків, проте не висувала однозначних міркувань щодо походження автора [61].

Згадки про кандидатську дисертацію історика містяться в історіографічних оглядах розвитку історичної полоністики в Україні та історії радянської медієвістики. У 1961 р. в «Українському історичному журналі» було опубліковано статтю київських істориків С. Антонюка й І. Кундюби (опонент М. Лойберга) [62], де було

зазначено, що М. Лойберг довів тісний зв'язок автора хроніки з польськими магнатами та підтвердив його перебування при князівській канцелярії. Одним із ключових моментів роботи науковці вважали обґрунтування тези про прогресивну роль Русі в Європі та про спільність шляхів розвитку Русі та Польщі. Автори були певні, що робота М. Лойберга спростовує «брехливі» твердження буржуазних істориків про західне походження польської культури та польської держави «[...] і є доказом глибокої спільності розвитку російської та польської культури» [61, с. 117]. У монографії О. Вайнштейна дисертацію історика розглянуто в контексті дослідження російсько-польських зв'язків [2, с. 224]. На думку О. Вайнштейна, автор намагався довести, що хроніка виникла на польському ґрунті й була написана польським автором, проте історіограф так і не визначився, чи вдалося М. Лойбергу це зробити. Дослідник обмежився зауваженням, що темою «Польської хроніки» раніше цікавився М. Лойберг, а згодом Л. Попова, яка, на відміну від останнього, обережніше підходила до питання національності автора хроніки [2, с. 389].

Харківський історіограф А. Митряев у кінці 1960-х рр., ведучи мову про спадок М. Лойберга, зазначав, що дисертація залишилася в рукописі, не було опубліковано жодної статті з висвітленням винесених на захист тез [6, с. 22] — інтелектуальний спадок історика був фактично втрачений для історіографії.

Отже, ідея М. Лойберга про польське походження хроніста не прижилася в радянській історіографії, а сам автор залишився майже невідомим навіть у вузькому колі радянських дослідників ранньосередньовічної Польщі. Ці факти підтверджують формування в СРСР у 1940—1950-х рр. «тіньової історіографії», ідеї та досягнення якої залишилися непомітними, передусім через те, що ці роботи лягли на полиці архівів і не були доступні для дослідників.

З певним запізненням, у 1956 р., захистила дисертацію Ольга Цибенко («Феодальне землеволодіння єпископської церкви та положення селян в Кремоні XI—XII століття») [63]. Актуальність цієї дисертації розкривалась у декількох площинах. Перша — історіографічна традиція, яка формувалася в СРСР і значну увагу приділяла питанням власності на землю у феодальну добу. Друга — у радянській історіографії італійський досвід досліджень був недостатньо вивчений, особливо в порівнянні зі здобутками науковців Англії, Франції та Німеччини.

Досліджувати акти Кремони радянські історики розпочали в 1920-х рр. за ініціативи О. Добіаш-Рождественської, яка разом зі своїми учнями не лише їх вивчала, але й обґрунтувала доцільність публікації документів з огляду на їх джерельний потенціал. Згодом до цього процесу долучився С. Аненський. Результатом їхньої роботи стало археографічне видання актів кремонської єпископської церкви з колекції Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР [64]. Фактично, О. Цибенко була однією з перших, хто скористався цією публікацією для свого наукового дослідження. Окрім цього, вона залучила європейські археографічні видання актів [65; 66].

Дисертація складалася зі вступу, чотирьох розділів і висновків. Перший розділ мав назву «Джерела та історіографія питання», другий — «Соціально-економічні відносини в Кремоні до кінця XII ст.», третій — «Феодальне землеволодін-

ня кременської єпископської церкви в XI—XII ст.», четвертий — «Становище селян в Кремені в XI—XII ст.». Мета дисертації полягала у вивченні феодального способу виробництва в Північній Італії, у визначенні його індивідуальних рис, зумовлених місцевими особливостями [63, с. 3—4]. Історикія непрямо, але вказує на той факт, що її дослідження, особливо в порівнянні з роботами буржуазних істориків, до яких вона відносила дореволюційних і сучасних італійських науковців, містить менше фактографічного матеріалу. Проте сильною стороною свого тексту вона вважала використання марксистсько-ленінської методології пізнання. Вона була переконана, що буржуазні історики розглядали поняття феодалізму виключно з політичної позиції, у той час як вона вивчала виробничі сили та не маскувала експлуататорський характер класу феодалів. Якщо полеміку з буржуазними істориками, які досліджували феодальну історію Італії, авторка вела досить коректно, то в питаннях оцінок церковної історії американськими істориками пішла в активний наступ і не шкодувала для них ярликів: «Сучасна буржуазна медієвістика, особливо американська, проявляє підвищену цікавість до реакційної філософії середньовіччя, до питань теології, “духовного життя” в середні віки й зовсім ігнорує “мирські” сторони католицької церкви. Позірною турботою про справи віри імперіалістичні псевдонауковці прикривають свою злочинну політику захисників світової реакції. Вивчені в дисертації джерела викривають експлуататорську сутність католицької церкви [...]» [63, с. 4—5].

На основі вивчених джерел дослідниця дійшла висновку, що в XI ст. в Кремені існувала верства вільних селян, які поступово, через прекарій, втрачали свободу. Окрім того, перетворення вільного алодиста на кріпосного відбувалося шляхом продажу або обміну більш зручної землі на менш зручну. Дослідниця відзначала, що поземельні операції церкви з представниками феодального стану не погіршували становище останніх, у той час як операції з малоземельними селянами призводили до втрати землі й свободи [63, с. 6—7]. Наприкінці XII ст. земельні операції (обміни), здійснювані церквою, не завжди були на користь останньої. Проте для церкви було важливішим, щоб той, хто здійснював обмін, визнавав феодальну залежність від єпископа. Дисертантка дійшла висновку, що поступове зменшення єпископської землі пояснюється тим, що в Кремені активно розвивалася торгівля і значна кількість заможних громадян вкладала фінанси в землю. Таким чином, ця специфіка зменшувала ресурси феодалізації з боку церкви. Основу експлуатованих церквою становили лібелярії, які уклали договір на обробіток землі. Неодмінною частиною лібелярного права була щорічна продуктова рента («фікт»), при цьому лібелярії були особисто вільними. О. Цибенко ставила питання про існування в досліджуваній період панщини та, відповідаючи на нього, наводила факт відсутності в джерелах згадок про неї, який вона не вважала випадковим. Економічні умови, які склалися на Півночі Італії, не сприяли класичному закріпаченню селян. О. Цибенко вважала, що лібелярні договори хоч і передбачали свободу використання вільної землі орендарем, проте фактично давали єпископу приховані інструменти для позаекономічного примусу.

Підбиваючи підсумки свого дослідження, авторка відзначала, що становище кременських селян в XI—XII ст. еволюціонувало від кріпосного севра до особисто

вільного орендаря лібелярія. Проте церква позиціонувалася як жорстокий експлуататор класу виробників — феодално залежних селян [63, с. 16].

Доля учнів М. Бречкевича після завершення аспірантури. Попри успішне завершення аспірантури та захист дисертації, ніхто з учнів М. Бречкевича не залишився працювати в Київському університеті. З. Руда працювала в педагогічному інституті Ніжина, де в 1949—1950 рр. викладала середньовічну історію. Професор М. Бречкевич порушував питання про її повернення на кафедру, проте воно так і не було вирішене. Викладацька кар'єра З. Рудої в Ніжині виявилася досить короткою і закінчилася звільненням через зарахування до штату кафедри професора³³. Віднайти інформацію про подальшу долю історикіні поки що не вдалося.

М. Лойберг після захисту кандидатської дисертації отримав роботу в Харкові, де згодом був звинувачений в антирадянській діяльності, заарештований і за сфабрикованою політичною справою засуджений до 10 років ув'язнення. В. Шляпентох вважав, що Михайло став пішаком у великій політичній грі — його було використано для того, щоб усунути з високої міністерської посади батька [44, с. 156—157]. Після смерті Й. Сталіна він був реабілітований³⁴, йому вдалося відновитися у професії: викладав у Києві в інституті народного господарства, де став співавтором підручника з економічної історії, підготував розділи з історії середньовічної економіки [67], разом з двома київськими вчителями написав підручник з історії середніх віків для вечірніх шкіл, за яким довгий час навчалися у вечірніх школах СРСР [68]. Згодом почав займатися соціологією та переїхав до Москви, де продовжив соціологічні студії, але серйозних успіхів не досяг. На пенсії повернувся до викладання економічної історії та підготував підручник для закладів вищої освіти, який активно використовується навіть зараз [69]. Пізніше переїхав до США, де й провів останні роки життя.

У «Відгуку про роботу О.М. Цибенко в бутність аспірантом»³⁵ М. Бречкевич високо оцінив виконану нею як навчальну, так і академічну роботу, підкреслював соціальну активність науковиці. Логічним наслідком такої характеристики стало працевлаштування О. Цибенко на кафедрі, проте через брак навантаження вона не викладала. Вона скаржилась на те, що фактично є безробітною, у відповідь на що декан факультету А. Бородін зазначив, що кафедра укомплектована висококваліфікованими кадрами, і навіть якби таких не було, то О. Цибенко не допустили б до викладання, оскільки вона «не забезпечить викладання курсу історії середніх віків на рівні університетських вимог»³⁶. Керівництво факультету очевидно не просто не поділяло думку проф. М. Бречкевича щодо О. Цибенко, навпаки — давало їй здобуткам украй низьку оцінку, але встановити, чому склалася подібна ситуація і чому випускницю аспірантури не взяли на роботу поки не вдалося. Зрештою, вона звільнилася та працювала в закладах освіти в Києві. У 1952—1956 рр. вона викладала середньовічну історію в Дрогобицькому педагогічному інституті, у 1956 р. захисти-

³³ Державний архів Чернігівської області. Відділ у місті Ніжин. Ф. Р-6121. Оп. 3. Т. II. Спр. 78. Арк. 1, 21.

³⁴ ДАХО Ф. Р-6452. Оп. 4. Спр. 1023. Арк. 207.

³⁵ АКНУ. Спр. 48.

³⁶ Там само.

ла дисертацію³⁷ і була переведена працювати на кафедру історії стародавнього світу й середніх віків Львівського університету³⁸. Саме з Львівським університетом була пов'язана вся її подальша викладацька кар'єра; у 1988 р. вона вийшла на пенсію³⁹.

Отже, у повоєнні роки медієвістичні центри України формувалися при університетах, де, як правило, викладали фахівці, підготовлені в радянських вищих навчальних закладах. Фахівців з дореволюційною освітою залишалось обмаль і це були вже літні люди. Одним із них був проф. М. Бречкевич, який у другій половині 1940-х рр. у Київському університеті розпочав підготовку спеціалістів з історії середніх віків. Задум історика передбачав два етапи підготовки: діяльність історичного гуртка з вивчення історії середніх віків, де виявлялися здібні для досліджень студенти; наступним етапом була підготовка аспірантів. За короткий час М. Бречкевичу вдалося підготувати трьох аспірантів — З. Руду, М. Лойберга та О. Цибенко. Перші двоє були випускниками Київського університету, а остання — Київського педагогічного інституту, де до війни викладав М. Бречкевич. Для професора принциповим було володіння латинською мовою, тобто, він не знизив планку базових вимог для підготовки аспірантів-медієвістів, що часто спостерігалось в радянських університетах, адже латина була відсутня у переліку кандидатських іспитів для майбутніх медієвістів. Зрозуміло, що теми досліджень та їхній внутрішній зміст відповідають тому часу, коли вони були сформульовані й написані. Проте ці роботи стали важливим етапом у розвитку української медієвістики, яка була міцно вмонтована в загальнорадянську. Підготовка дисертацій відбувалася в умовах обмеженого доступу до спеціалізованої літератури й джерел, що змушувало науковців звертатися до ресурсів центральних наукових установ і налагоджувати професійні контакти з дослідниками з Москви. Це відбувало сформований у радянській науці ієрархічний принцип: «центр — периферія». Підготовлені дисертації засвідчили прагнення молодих дослідників інтегруватися до загальносоюзного наукового дискурсу, водночас значна частина їхніх напрацювань залишилася маловідомою або неопублікованою. Це сформувало пласт «тіньової історіографії» — дослідницьких практик і текстів, що існували на периферії інтелектуального простору й не отримали належної рецепції.

Професійні долі учнів М. Бречкевича є свідченням розпорошення цього інтелектуального середовища та відсутності сталої інституційної наступності, що й визначило його обмежений вплив на наступні покоління дослідників. Реконструйований у дослідженні осередок постає як важливий, хоча й маргіналізований сегмент української історичної науки другої половини 1940-х рр., який дозволяє по-новому осмислити механізми функціонування медієвістики в умовах післявоєнної трансформації радянського академічного простору. Подальші перспективи студій вбачаються у виявленні та введенні до наукового обігу інформації про «тіньову історіографію», вивчення якої допоможе розширити уявлення про історіографічні процеси в Україні.

³⁷ АЛНУ. Ф. 119. Оп. 3С. Спр. 583. Арк. 3—4.

³⁸ Там само. Арк. 40.

³⁹ Там само. Арк. 112.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Buzeskul, V.P. Vseobshchaya istoriya i eyo predstaviteli v Rossii v XIX i nachale XX vv. Moscow, 2008 [in Russian].
[Бузескул В.П. Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX вв. Москва, 2008. 832 с.]
2. Vaunshsteyn, O.L. Istoriya sovetskoj medievistiki. Leningrad, 1968 [in Russian].
[Вайнштейн О.Л. История советской медиевистики. Ленинград, 1968. 424 с.]
3. Kalutska, L. & Frizman, H. Z istorii radianskoj mediiivistyky (M.M. Pakul). *Visnyk Kharkivskoho universytetu*. 1966. 17: 143-156 [in Ukrainian].
[Калуцька Л., Фрізман Г. З історії радянської медієвістики (М.М. Пакуль). *Вісник Харківського університету*. 1966. № 17. С. 143—156].
4. Kalutska, L. & Frizman, H. Bilia dzherel ukrainskoj mediiivistyky: Oleksandr Yakovych Kuktiev (1899—1944). *Pytannia istorii narodiv SRSR*. 1968. 7: 142-147 [in Ukrainian].
[Калуцька Л., Фрізман Г. Біля джерел української медієвістики: Олександр Якович Киктев (1899—1944). *Питання історії народів СРСР*. 1968. Вип. 7. С. 142—147].
5. Kalutska, L. & Frizman, H. Pro mediiivistyku na Ukraini v 1917—1936 rr. *Seredni viku na Ukraini*. Kyiv, 1973. 2: 154-164 [in Ukrainian].
[Калуцька Л., Фрізман Г. Про медієвістику на Україні в 1917—1936 рр. *Середні віки на Україні*. Київ, 1973. Вип. 2. С. 154—164].
6. Mitryaev, A. Izuchenie v ukrainskoj sovetskoj istoriografii srednevekovoy istorii zarubezhnykh slavyan (1917—1967). *Slavyanskaya istoriografiya i arkheografiya*. Moscow, 1969. 3-27 [in Russian].
[Митряев А. Изучение в украинской советской историографии средневековой истории зарубежных славян (1917—1967). *Славянская историография и археография*. Москва, 1969. С. 3—27].
7. Mitryaev, A.I. & Golubkin, Yu.A. Medievistika v Kharkovskom universitete za gody Sovetskoj vlasti. *Vestnik Kharkovskogo universiteta*. 1987. 302: 117-124 [in Russian].
[Митряев А.И., Голубкин Ю.А. Медиевистика в Харьковском университете за годы Советской власти. *Вестник Харьковского университета*. 1987. № 302. С. 117—124].
8. Mitryaev, A. Osveshchenie v sovetskoj medievistike na Ukraine istorii zarubezhnykh slavyan. *Velikiy Oktyabr i zarubezhnye slavyanskije strany*. Minsk, 1988. 230-231 [in Russian].
[Митряев А. Освещение в советской медиевистике на Украине истории зарубежных славян. *Великий Октябрь и зарубежные славянские страны*. Минск, 1988. С. 230—231].
9. Liman, S.I. Idei v latak: Zapad ili Vostok? Srednevekovye v otsenkakh medievistov Ukrainy (1804 — pervaya polovina 1880-kh gg.). Kharkiv, 2009 [in Russian].
[Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 — первая половина 1880-х гг.). Харьков, 2009. 688 с.]
10. Lyman, S. Istoriia serednovichnoi Zakhidnoi Yevropy ta Vizantii u tvorchosti i navchalnykh kursakh pryvat-dotsenta Imperatorskoho Kharkivskoho universytetu Ye.O. Chernousova. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. 2014. 42: 24-32 [in Ukrainian].
[Лиман С. Історія середньовічної Західної Європи та Візантії у творчості й навчальних курсах приват-доцента Імператорського Харківського університету Є.О. Черноусова. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 42. С. 24—32].
11. Lyman, S. Osiaiani vohnem: Stolitnia viina v tvorchosti profesora imperatorskoho Kharkivskoho universytetu M.N. Petrova. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii "Istoriia"*. 2021. 60: 49-71 [in Ukrainian].
[Лиман С. Осяяні вогнем: Столітня війна в творчості професора імператорського Харківського університету М.Н. Петрова. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 60. С. 49—71].

12. Domin, O. Mediievistyka v URSR 20—30-kh rokiv XX stolittia: chas stahnatsii ta vyzhvannia. *Drevnee Prichernomorie*. 2011. 9: 147-152 [in Ukrainian].
[Дьомін О. Медієвістика в УРСР 20—30-х років XX століття: час стагнації та виживання. *Древнее Причерноморье*. 2011. Вып. 9. С. 147—152].
13. Domin, O. Ukrainska radianska mediievistyka 40—60-kh rokiv XX stolittia. *Drevnee Prichernomorie*. 2013. 10: 202-208 [in Ukrainian].
[Дьомін О. Українська радянська медієвістика 40—60-х років XX століття. *Древнее Причерноморье*. 2013. Вып. 10. С. 202—208].
14. Nalivaiko, A. Leonid Berkut: ukrainskyi mediievist na zlami epokh (Candidate's diss. of the historical sci). Odesa, 2022 [in Ukrainian].
[Налівайко А. Леонід Беркут: український медієвіст на зламі епох: дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2022. 243 с.].
15. Petrovskiy, E. & Maiboroda, P. Akademichni tradytsii i borotba na istorychnomu fronti: shtrykhy do biohrafii profesora M.M. Rozentalia. *Pivdennyi zakhid. Odesyuka*. 2010. 9: 163-176 [in Ukrainian].
[Петровський Е., Майборода П. Академічні традиції і боротьба на історичному фронті: штрихи до біографії професора М.М. Розенталя. *Південний захід. Одесика*. 2010. Вып. 9. С. 163—176].
16. Maiboroda, P. Odne vtrachene imia z istorii odeskoi mediievistyky: Viktor Solomonovych Reizhevskiy (1907—1937). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Istoriia»*. 2021. 59: 24-41 [in Ukrainian].
[Майборода П. Одне втрачене ім'я з історії одеської медієвістики: Віктор Соломонович Рейжевський (1907—1937). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2021. Вып. 59. С. 24—41].
17. Shepizhenko, V.V. Rozvytok mediievistyky na kafedri istorii starodavnoho svitu ta serednikh vikiv ONU imeni I.I. Mechnykova. *Starodavnie Prychornomoria*. Odesa, 2018. XII: 23-38 [in Ukrainian].
[Чепіженко В.В. Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І.І. Мечникова. *Стародавнє Причорномор'я*. Одеса, 2018. Вып. XII. С. 23—38].
18. Kozlovskiy, S. Mediievistyka u Lvivskomu universyteti (1784—1914) (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv, 2012 [in Ukrainian].
[Козловський С. Медієвістика у Львівському університеті (1784—1914): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2012. 19 с.].
19. Yureiko, P. Mediievistychni studii u Lvivskomu universyteti v mizhvoiennyi period (1919—1939) (Candidate's diss. of the historical sci). Lviv, 2011 [in Ukrainian].
[Юрейко П. Медієвістичні студії у Львівському університеті в міжвоєнний період (1919—1939): дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2011. 243 с.].
20. Faida, O. Vizantynistyka v Kyivskii Dukhovnii Akademii v 1819—1919 rr. (Candidate's diss. of the historical sci). Lviv, 2005 [in Ukrainian].
[Файда О. Візантиністика в Київській духовній академії в 1819—1919 рр.: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2005. 230 с.].
21. Rud, M. Liudyna, vcheniy, pedahoh (do 95-richchia vid dnia narodzhennia Valentyny Markinoi). *Ukrainoznavstvo. Kalendar-shchorichnyk*. Kyiv, 2004. 200-202 [in Ukrainian].
[Рудь М. Людина, вчений, педагог (до 95-річчя від дня народження Валентини Маркіної). *Українознавство. Календар-щорічник*. Київ, 2004. С. 200—202].
22. Rud, M. V.O. Markina (1910—1990) ta yii vnesok u rozvytok ukrainskoi mediievistyky. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia*. Kyiv, 2005. 82-84: 48-49 [in Ukrainian].

- [Рудь М. В. О. Маркіна (1910—1990) та її внесок у розвиток української медієвістики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2005. Вип. 82-84. С. 48—49].
23. Rud, M. Vnesok L.S. Chikolini u doslidzhennia suspilnoi dumky rannomodernoї Italii. *Universytet*. Kyiv, 2009. 2 (28): 11-17 [in Ukrainian].
[Рудь М. Внесок Л.С. Чіколіні у дослідження суспільної думки ранньомодерної Італії. *Університет*. 2009. № 2 (28). С. 11—17].
24. Rud, M. M.V. Brechkevych (1870—1963) ta yoho vnesok u vyvchennia istorii serednovichnoho Baltiiskoho Pomoria. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2020. 62: 113-121 [in Ukrainian].
[Рудь М. М.В. Бречкевич (1870—1963) та його внесок у вивчення історії середньовічного Балтійського Помор'я. *Етнічна історія народів Європи*. 2020. Вип. 62. С. 113—121].
25. Venher, A. Obrazy mediievista ta mediievistyky: Vasył Syrotenko. Vinnytsia, 2021 [in Ukrainian].
[Венгер А. Образи медієвіста та медієвістики: Василь Сиротенко. Вінниця, 2021. 244 с.].
26. Venher, A. Obrazy mediievista ta mediievistyky: Yakiv Rubin. Vinnytsia, 2022 [in Ukrainian].
[Венгер А. Образи медієвіста та медієвістики: Яків Рубін. Вінниця, 2022. 310 с.].
27. Venher, A. Obrazy mediievista ta mediievistyky: Mytrofan Brechkevych. Vinnytsia, 2022 [in Ukrainian].
[Венгер А. Образи медієвіста та медієвістики: Митрофан Бречкевич. Вінниця, 2022. 159 с.].
28. Holovko, O.V. Istoryky-mediievisty suchasnoi Ukrainy. Kamianets-Podilskyi, 2019 [in Ukrainian].
[Головко О.В. Історики-медієвісти сучасної України: довідник. Кам'янець-Подільський, 2019. 72 с.].
29. Holovko, O.V. In memoriam: Mykola Makarovych Pakul. *Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnyk*. 2013. 12: 160-170 [in Ukrainian].
[Головко О.В. In memoriam: Микола Макарович Пакуль. *Харківський історіографічний збірник*. 2013. Вип. 12. С. 160—170].
30. Holovko, O. & Lyman, S. Skhodoznavchi doslidzhennia ukrainskoho istoryka N.S. Rashby. *Skhidnyi svit*. 2011. 2: 15-30 [in Ukrainian].
[Головко О., Лиман С. Сходознавчі дослідження українського історика Н.С. Рашби. *Східний світ*. 2011. № 2. С. 15—30].
31. *Ukrainska istoriografia na zlami XX i XXI stolit: zdobutky i problemy*. Lviv, 2004 [in Ukrainian].
[Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Львів, 2004. 405 с.].
32. Doroshenko, D. Ohliad ukrainskoi istoriografii. Prague, 1923 [in Ukrainian].
[Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Прага, 1923. 220 с.].
33. Ohloblyn, O. *Ukrainska istoriografia 1917—1956*. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Оглоблин О. Українська історіографія 1917—1956. Київ, 2003. 252 с.].
34. Krupnytskyi, B. *Ukrainska istorychna nauka pid Sovietamy (1920—1950 roky)*. Munich, 1957 [in Ukrainian].
[Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920—1950 роки). Мюнхен, 1957. 175 с.].
35. *Istoriografiya istorii Ukrainskoy SSR*. Kyiv, 1986 [in Russian].
[Історіографія історії Української ССР. Київ, 1986. 557 с.].
36. Kalakura, Ya.S. *Ukrainska istoriografia: kurs leksiі*. Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Калакура Я.С. Українська історіографія: курс лекцій. Київ, 2004. 496 с.].

37. Yaremchuk, V.P. *Ukrainska istoriohrafia: suspilno-politychna istoriia*. Ostroh, 2017 [in Ukrainian].
[Яремчук В.П. Українська історіографія: суспільно-політична історія. Острог, 2017. 288 с.]
38. Nemchenko, I.V. Irina Vladimirovna Zavyalova: stranitsy biografii. *Libra: Zbirka naukovykh prats kafedry istorii starodavnogo svitu ta serednikh vikiiv*. 2012. 2: 7-13 [in Russian].
[Немченко И.В. Ирина Владимировна Завьялова: страницы биографии. *Libra: Збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків*. 2012. Вип. II. С. 7—13].
39. Maiboroda, P.A. Zhyttia i tvorchist Mykoly Mykolaiovycha Rozentalia. *Curriculum Vitae*. Odesa, 2010. 2: 100-114 [in Ukrainian].
[Майборода П.А. Життя і творчість Миколи Миколайовича Розенталя. *Curriculum Vitae*. Оdesa, 2010. Вип. 2. С. 100—114].
40. Tseluiko, O. Ivan-Yulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii z sfragistyky. *Spetsialni istorychni dystsypliny*. 2019. 29-30: 101-128 [in Ukrainian].
[Целуйко О. Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій з сфрагістики. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2019. Число 29-30. С. 101—128].
41. Vrechkevich, M. Svyatorolk, knyaz Pomorskiy. Yurev, 1902 [in Russian].
[Бречкевич М. Святополк, князь Поморский. Юрьев, 1902. 34 с.]
42. Vrechkevych, M.V. Pervye pomorskie monastyri. Yurev, 1905 [in Russian].
[Бречкевич М.В. Первые поморские монастыри. Юрьев, 1905. 49 с.]
43. Moskalenko, E. M.V. Vrechkevych (1870—1963) i ego raboty po istorii pomorskiikh slavyan. *Slavyanskiy sbornik*. 1972. 100-107 [in Russian].
[Москаленко Е. М.В. Бречкевич (1870—1963) и его работы по истории поморских славян. *Славянский сборник*. 1972. С. 100—107].
44. Shliapentokh, V. Strakh i druzhba v nashem totalitarnom proshlom. Saint Petersburg, 2003 [in Russian].
[Шляпентох В. Страх и дружба в нашем тоталитарном прошлом. Санкт-Петербург, 2003. 256 с.]
45. Loyberg, M. Pervaya polskaya khronika — vazhnieishii istochnik po obrazovaniiu polskogo gosudarstva (Candidate's diss. of the historical sci). Kyiv, 1950 [in Russian].
[Лойберг М. Первая польская хроника — важнейший источник по образованию польского государства: дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1950. 349 с.]
46. Loyberg, M. & Shlyapentokh, V. Obshchie faktory formirovaniya feodalnoy sistemy khozyaystva v Vostochnoy Evrope. *Tezisy dokladov i soobshcheniy devyatoy (Tallinskoy) sessii simpoziuma po agrarnoy istorii Vostochnoy Evropy*. Tallinn, 1966. 145-148 [in Russian].
[Лойберг М., Шляпентох В. Общие факторы формирования феодальной системы хозяйства в Восточной Европе. *Тезисы докладов и сообщений девятой (Таллинской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы*. Таллин, 1966. С. 145—148].
47. Gurevich, A.S. Problemy genezisa feodalizma v Zapadnoy Evrope. Moscow, 1970 [in Russian].
[Гуревич А.С. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. Москва, 1970. 224 с.]
48. Neusykhin, A.I. Sobstvennost i svoboda v varvarskiikh pravdakh. *Neusykhin, A.I. Problemy evropeyskogo feodalizma. Izbrannyye trudy*. Moscow, 1974. 33-210 [in Russian].
[Неусыхин А.И. Собственность и свобода в варварских правдах. *Неусыхин А.И. Проблемы европейского феодализма. Избранные труды*. Москва, 1974. С. 33—210].
49. Petrushevskiy, D. Ocherki iz ekonomicheskoy istorii srednevekovoy Evropy. Moscow; Leningrad, 1928 [in Russian].
[Петрушевский Д. Очерки из экономической истории средневековой Европы. Москва; Ленинград, 1928. 323 с.]

50. Neusykhin, A. Obshchestvennyy stroy drevnikh germantsev. Moscow, 1929 [in Russian]. [Неусыхин А. Общественный строй древних германцев. Москва, 1929. 299 с.]
51. Marks, K. & Engels, F. Sobranie sochineniy. T. 21. Moscow, 1961 [in Russian]. [Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. Т. 21. Москва, 1961. 745 с.]
52. Neusykhin, A.I. Vozniknovenie zavisimogo krestyanstva kak klassa rannefeodalnogo obshchestva v Zapadnoy Evrope VI—VIII vekov. Moscow, 1956 [in Russian]. [Неусыхин А.И. Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI—VIII веков. Москва, 1956. 422 с.]
53. Danilova, G.M. Vozniknovenie feodalnykh otnosheniy u frankov (VI—VII vv.). Petrozavodsk, 1959 [in Russian]. [Данилова Г.М. Возникновение феодальных отношений у франков (VI—VII вв.). Петрозаводск, 1959. 300 с.]
54. Fyustel de Kulanzh. Istoriya obshchestvennogo stroya drevney Frantsii. T. 4. Saint Petersburg, 1907 [in Russian]. [Фюстель де Куланж. История общественного строя древней Франции. Т. 4. Санкт-Петербург, 1907. 562 с.]
55. Danilov, A. Agrarnaya istoriya zapadnoevropeyskogo srednevekovya v trudakh sovetskikh medievistov. *Srednie veka*. 1960. 17: 312-343 [in Russian]. [Данилов А. Аграрная история западноевропейского средневековья в трудах советских медиевистов. *Средние века*. 1960. № 17. С. 312—343].
56. Picheta, V. Sektor slavyanovedeniya Instituta istorii AN SSSR. *Voprosy istorii*. 1946. 10: 153-154 [in Russian]. [Пичета В. Сектор славяноведения Института истории АН СССР. *Вопросы истории*. 1946. № 10. С. 153—154].
57. Picheta, V. Institut slavyanovedeniya Akademii nauk SSSR i ego zadachi. *Voprosy istorii*. 1947. 5: 165-167 [in Russian]. [Пичета В. Институт славяноведения Академии наук СССР и его задачи. *Вопросы истории*. 1947. № 5. С. 165—167].
58. Istoriya Polshi. T. 1. Moscow, 1954 [in Russian]. [История Польши. Т. 1. Москва, 1954. 583 с.]
59. Korolyuk, D. Drevnepolskoe gosudarstvo. Moscow, 1957 [in Russian]. [Королюк Д. Древнепольское государство. Москва, 1957. 210 с.]
60. Khronika i deyaniya knyazey ili praviteley polskikh. Moscow, 1961 [in Russian]. [Хроника и деяния князей или правителей польских. Москва, 1961. 172 с.]
61. Razvitie etnicheskogo samosoznaniya slavyanskikh narodov v epokhu rannego srednevekovya. Moscow, 1982 [in Russian]. [Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва, 1982. 360 с.]
62. Antoniuk, S. & Kundiuba, I. Rozrobka pytan istorii Polshchi vchenymy Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1961. 2: 117-122 [in Ukrainian]. [Антонюк С., Кундюба І. Розробка питань історії Польщі вченими України. *Український історичний журнал*. 1961. № 2. С. 117—122].
63. Tsybenko, O. Feodalnoe zemlevladienie episkopskoi tserkvi i polozhenie krestyan v Kremone XI—XII vv. (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv, 1956 [in Russian]. [Цыбенко О. Феодальное землевладение епископской церкви и положение крестьян в Кремоне XI—XII веков: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Львов, 1956. 16 с.]
64. Appinskiy, S.A. (Ed.) Akty Kremony X—XIII vv. Moscow, 1937 [in Russian]. [Акты Кремоны X—XIII вв. / подг. к изд. С.А. Аннинский. Москва, 1937. 381 с.]
65. Lombardische Urkunden des elften Jahrhunderts. Halle, 1890 [in German].

66. Codex diplomaticus Cremonae (715—1334). Vols. 1-2. Torino, 1896—1899 [in Latin].
67. Ekonomicheskaya istoriya kapitalisticheskikh stran. Moscow, 1966 [in Russian].
[Экономическая история капиталистических стран. Москва, 1966. 368 с.].
68. Golin, E.M., Kuzmenko, V.L. & Loyberg, M.Ya. Istoriya srednikh vekov. Uchebnoye posobiye dlya 6 klassa vecherney (smennoy) shkoly. Moscow, 1963 [in Russian].
[Голин Э.М., Кузьменко В.Л., Лойберг М.Я. История средних веков. Учебное пособие для 6 класса вечерней (сменной) школы. Москва, 1963. 214 с.].
69. Loyberg, M.Ya. Istoriya ekonomiki. Moscow, 1997 [in Russian].
[Лойберг М.Я. История экономики. Москва, 1997. 128 с.].

Надійшла / Received 15.01.2026

Albert VENHER

Candidate of Historical Sciences, Docent,
Head of the Department of World History,
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
vengeralbert@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3117-7752>

MYTROFAN BRECHKEVYCH AND THE TRAINING
OF MEDIEVALIST HISTORIANS AT KYIV UNIVERSITY
(SECOND HALF OF THE 1940s)

The aim of the study is to examine the post-war experience of organizing science at Kyiv University by M. Brechkevych. **The methodology** is based on the use of historical-genetic, biographical, and prosopographical methods, as well as the method of generalization. **Scientific novelty.** The study provides the first detailed examination of the post-war activities of M. Brechkevych as an organizer of scholarly work. It also reconstructs the biographies of his students and analyses their contributions to the development of medieval studies in the late 1940s — 1950s. **Key results of the study.** It has been established that in post-war Ukraine, Kyiv University became one of the centres for training a new generation of medievalists, where doctoral dissertations on the history of European medieval times were prepared thanks to the efforts of Professor M. Brechkevych. The article highlights the work of three of M. Brechkevych's students and analyses the limited circulation of their works. It argues that these studies belonged to a “shadow historiography.” An explanatory concept of “shadow historiography” is proposed to describe and interpret the distorted scientific process in Soviet conditions, particularly in the field of medieval studies. The essence of the phenomenon is that the collection of works and research practices by historians remained outside the scientific discourse. It was found that, after defending their dissertations, the students of M. Brechkevych dispersed and pursued their professional careers outside Kyiv University, thereby weakening the continuity of the academic tradition within the university. M. Brechkevych was unable to create a stable environment for the continuity of academic tradition based on the teacher-student model. **Prospects for further research** include studying medieval studies in the post-war era in academic centres of Ukraine and determining their role and place in the development of general Soviet medieval studies, as well as research on establishing the mutual influences of “centre — periphery” in historical science.

Keywords: *M. Brechkevych, Z. Ruda, M. Loyberg, O. Tsybenko, Kyiv University, Middle Ages, medieval studies, historiography.*